

ІСТОРИЧНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРІОД XI–XVII СТОЛІТЬ

Дідок Ю. В.,

*к.вет.н., доц., доцент кафедри державного управління,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків*

Статтю присвячено дослідженню історичних та управлінських аспектів розвитку ветеринарної медицини України у період з XI по XVII ст. Охарактеризовано особливості державного управління та стан розвитку ветеринарної справи на території українських земель у часи Київської Русі, татаро-монгольської навали, Литовсько-польського панування та Козацької доби. Обґрунтовано доцільність розгляду історичного періоду з XI по XVII ст. як етапу формування передумов виникнення державного управління ветеринарною медициною в Україні. Визначено історичні здобутки даного історичного періоду з точки зору їх цінності для розвитку ветеринарної медицини як галузі.

Ключові слова: державне управління, історичні аспекти, ветеринарна медицина України.

Didok Yu. V.,

*PhD of Veterinarian Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Public Administration Department,
KRI NAPA, Kharkiv*

HISTORICAL AND MANAGEMENT ASPECTS OF VETERINARY MEDICINE DEVELOPMENT IN UKRAINIAN LANDS IN 11TH – 17TH CENTURIES

The article is devoted to studying of historical and management aspects of the veterinary medicine development of Ukraine in the period of the 11TH– 17TH centuries. The features of public administration and the state of veterinary medicine development in the territory of Ukrainian lands in the times of Kievan Rus, the Tatar-Mongol invasion, the Lithuanian and Polish domination and the Cossack era have been characterized. The expedience of considering the said historical periods as a stage of forming prerequisites for the public administration in the field of veterinary medicine in Ukraine has been substantiated. Historical achievements of this historical period in terms of their value for the development of veterinary medicine as a branch have been determined.

Key words: public administration, historical aspects, veterinary medicine of Ukraine.

Постановка проблеми. Важливим напрямом аграрної політики будь-якої цивілізованої держави є ветеринарна медицина. Надійна робота і подальший розвиток цієї галузі має для України стратегічне, соціально-економічне значення, оскільки від діяльності органів виконавчої влади з питань ветеринарної медицини залежать епідеміологічна стабільність і захист громадян від захворювань, спільних для тварин і людей (антропозоонозів); гарантування продовольчої безпеки населення; здійснення ветеринарно-санітарного контролю за якістю та безпечністю продукції та сировини тваринного походження; недопущення збитків у тваринництві, стан розвитку агробізнесу та експортний потенціал країни.

Актуальність досліджень, спрямованих на розв'язання проблеми підвищення ефективності державного управління у галузі ветеринарної медицини в Україні, зумовлена низкою чинників: посиленням інтенсивності міжнародної торгівлі тваринами та їх продукцією, що пов'язана з інтеграційними про-

цесами; зростанням вимог населення щодо якості та безпечності продовольчої продукції; напруженою ситуацією щодо хвороб, спільних для людей і тварин; загрозою занесення збудників небезпечних інфекційних хвороб тварин на територію держави [1].

Дослідження історичних аспектів державного управління розвитком ветеринарної медицини становить важливе наукове завдання щодо розробки теоретико-методологічних засад сучасної парадигми державного управління у галузі ветеринарної медицини України з урахуванням історичного досвіду та виходячи з традиційних особливостей функціонування даної галузі. Окреслена наукова проблематика пов'язана з вирішенням важливого практичного завдання щодо формування ефективних механізмів державного управління в галузі ветеринарної медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання проблеми оцінки історичного досвіду державного управління ветеринарною медициною в Україні започатковано у працях Ю. Чабанової, В. Довганя [1–4]. Історичні аспекти розвитку ветеринарної справи, історія ветеринарної освіти і науки, етапи становлення та реформування ветеринарної служби в Україні розглядаються у працях П. Достоєвського, М. Хоменка, П. Вербицького, С. Рудика, П. Фукс, А. Головка, І. Нікітіна, В. Калугіна, В. Коропова та ін. [5–7].

Незважаючи на наявність згаданих наукових напрацювань, дискусійним залишається питання розвитку державного ветеринарного управління ветеринарною медициною на території України у період з XI по XVII ст. З огляду на вищевикладене, для об'єктивного прогнозування перспектив подальшого розвитку державного управління у галузі ветеринарної медицини доцільно звернутись до оцінки історичного досвіду.

Мета статті полягає у дослідженні історичних і управлінських аспектів розвитку ветеринарної медицини на території українських земель у період з XI по XVII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія державного управління ветеринарною медициною в Україні є невід'ємною складовою історії державного управління всієї української держави, яка, на думку вітчизняних вчених, характеризується "...взаємодією двох тенденцій: по-перше, переривчастістю процесу вітчизняного державного розвитку, наявністю значних періодів бездержавного існування українського суспільства внаслідок розподілу українських земель між сусідніми державами; по-друге, історичною наступністю у розвитку державних форм, обумовленістю більш пізніх державних інститутів досвідом і наслідками діяльності попередніх" [2, с. 80].

На думку більшості вітчизняних вчених, перший історичний етап формування державності в Україні уособлює в собі Київська Русь. Основними інститутами державного управління в цей період були князь і підлеглий йому адміністративний апарат, міське віче (народні збори), боярська рада які пізніше стали основою, на якій виростили сучасні інститути державної влади в Україні. Київська Русь, як і тогочасні європейські держави, не знала принципу поділу влади [2; 5].

З економічної точки зору в Київській Русі були поширені традиції хліборобсько-скотарського побуту, у XI–XII ст. тваринництво у слов'ян було розвинуте краще, ніж у інших народів. В Київській Русі були також добре розвинуті мисливство, рибальство, бджільництво. У X–XIII ст. почало створюватись кіннозаводство. Це обумовило потребу в догляді, обслуговуванні, лікуванні тварин і сприяло розвитку ветеринарної справи. Ветеринарія, як і медицина того часу, в Європі являла собою суміш теорії та грубої емпірії.

У XII ст. відкрились перші університети в Парижі, Болоньї, а наука була прерогативою духовенства. Ветеринарія в цей період перебувала в руках ковалів і “конюшинних маршалє”, які займалися лікуванням, розведенням та годівлею коней. Ці спеціалісти були необхідні армії, королям, князям, лицарям. Собак і ловчих птахів для розваг багатії знаті та полювання лікували і утримували спеціальні люди. Тварин бідняків лікували знахарі та коновали. Знання щодо вирощування та лікування тварин передавали від батька до сина, від майстра до підмайстра [5].

На думку С. Рудика і П. Вербицького, організована державна ветеринарна служба починається з періоду Київської Русі, посилаючись на те, що у звідненні юридичних норм Київської Русі “Руська правда” (XIст.) та його продовженні “Правда Ярославичів” юридично узаконюються ветеринарні спеціальності князівських конюхів, пастухів, рибалок, “...до обов’язків яких входили лікувальна і племінна справа і годівля” [5].

Довгань В. поділяє їх думку і визначає період Київської Русі як один із чотирьох основних етапів становлення державного управління у сфері ветеринарної медицини [4, с. 77].

Однак з даним твердженням не можна погодитись. Результати аналізу даних літератури доводять, що у період Київської Русі були відсутні органи державного управління ветеринарною медициною, як і взагалі будь-які організації, призначені для лікування тварин. Отже, не існувало як чітко визначених структурних утворень ветеринарного профілю, так і функцій, які можна віднести до управлінських. Це ж саме можна сказати про правову основу діяльності ветеринарних лікарів, яка була відсутня. Власно професії ветеринарного лікаря в ті часи не існувало.

Відтак, хоч Київська Русь і вважається першою історичною спробою українського народу побудувати власну державу та за своїм державним устроєм, правовим ладом, соціально-економічним і духовним розвитком була в повному розумінні державою, цей період, на нашу думку, не доречно вважати історичним етапом становлення державного управління у галузі ветеринарної медицини, оскільки в цей час відбувалось лише початкова спроба розвитку і становлення професії ветеринарного лікаря, яка полягала у легітимізації ветеринарних фахових спеціальностей (князівські конюхи, пастухи та вівчарі, навіть не ветеринарні лікарі). Головним досягненням у лікувальній справі того часу було узаконення споріднених професій, які пізніше стали основою для становлення фаху ветеринарного лікаря.

Доба татаро-монгольської навали (XIII–XIV ст.) цікава тим, що монголи з великою повагою ставились до коней і лікувальній справі. Цього вимагала потреба у зберіганні численного кінського поголів’я (в імперії утримувалось близько 200 000 коней) [5]. Багато з методів лікування людей і тварин монголи запозичили у китайців, які входили до складу війська монголів після завоювання Китаю, де було добре розвинуте хліборобство, шовківництво, існували державні заклади, були створені понад 1800 оригінальних праць з лікарської справи. Китайці мали значні успіхи у різних галузях знань. Запозичений у китайців досвід лікування і догляду за тваринами монголи перенесли на терени України. Отже, історичний досвід доби татаро-монгольської навали в Україні з точки зору лікувальної справи у тваринництві можна вважати таким, що сприяв розвитку ветеринарії.

Наступною історичною віхою розвитку державного управління ветеринарною медициною є період Литовсько-польського панування. За даними істориків, державна традиція Київської Русі після татаро-монгольської

навали (1236–1240 рр.) збереглася і розвивалася в Галицько-Волинському князівстві, що вважається першим власне українським політичним утворенням, а також були також успадковані Московським князівством і Новгородською землею. Кожна з вказаних держав зберегла різні елементи давньоруської політичної системи [2].

У другій половині XIII – першій половині XIV ст. українські землі увійшли до складу іноземних держав: східні та центральні князівства приєднало до себе Велике князівство Литовське, Галицько-Волинську Русь захопила Польща, Закарпаття – Угорщина. Соціально-політичне становище українських земель у складі вказаних держав дуже відрізнялось одне від одного. У Польщі послідовно здійснювалася активна політика спольщення та жорстокої експлуатації українського населення. Східна Галичина зі Львовом і Західна Волинь швидко були інтегровані в загальнопольську систему адміністративного управління і втратили будь-яке самостійне значення, Закарпаття цілком було поглинуто Угорщиною. Організація державного управління у Великому Князівстві Литовському здійснювалася на основі розподілу законодавчої та виконавчої влади між королем, сеймом та різними групами магнатів. Виконавча влада була представлена в адміністративно-територіальних утвореннях намісниками князя (з XV ст. вони мали титул воєвод), їхніми помічниками (тіунами або каштелянами), городничими, які були відповідальними за військовий стан фортеці, а також старостами та підстаростами у сільській місцевості [2, с. 101–103].

Лікувальна справа у період Литовсько-польського панування (середина XIV ст. – середина XVII ст.) знаходилась на низькому рівні. Поширеними були професії лікувальників (банщики, кровопускачі, цирульники, знавці трав, розтирачі, парильники). Навіть за часів князя Литовського Вітаутаса (1392–1430 рр.) не було постійних лікарів, вони запрошувались за викликом. Лише у 1506 р. у Вільнюсі була відкрита перша аптека. З переходом литовців до християнства в країні почались позитивні зрушення щодо розвитку лікувальної справи [5, с. 59–60].

Об'єднання Польщі і Литовського князівства (1569 р.) в єдину федеративну двоєдину державу – Річ Посполиту (укладанням Люблінської унії у 1569 р.) привело до поділу українських земель на п'ять воєводств – Галицьке, Волинське, Подільське, Київське, Бельзьке. Це був період занепаду України, було втрачено еліту, яка могла здійснювати політичне керівництво, сприяти розвитку освіти і культури. Польське право, адміністративний устрій та економічна система були поширені на всю територію України. Релігійна (Берестейська) унія 1596 р. поширила на частину українського суспільства основи католицького віровчення і католицький централізований церковний устрій, що за тих умов викликало тривалий громадський опір, насамперед з боку православних церковних братств і козацтва” [2, с. 101–102]. Ця історична подія спричинила піднесення громадської ролі українського козацтва як борця за православну віру.

Отже, після досягнення певних вершин у розвитку суспільства, в тому числі лікувальної справи, за часів Київської Русі, у житті українського народу спостерігався період тривалого спаду розвитку економічного, політичного і культурного життя. Лікувальна справа у цей період знаходилась на низькому рівні.

Позитивного рисю даного історичного періоду можна вважати створення університетів (у Празі, Кракові), в яких було започатковано підготовку фахівців лікувальної справи. Медицина спочатку розглядалась як мистецтво і медики приписувались до цеху митців і філософів. Підготовка лікувальників тварин у Європі та в Україні довгий час знаходилась при цехах ковалів, які були авторами перших підручників і дуже досвідченими спеціалістами.

В Україні у XV ст. існували цехи двох типів – ковалів (готували фахівців лікувальної справи) та різників (готували фахівців по забою тварин та переробці продуктів тваринного походження – прототип ветеринарно-санітарних спеціальностей). Особливо поширеними цехи були у Львові, Києві, Кам'янець-Подільському. У 1593 р. у Замості (поблизу Львова) було створено академію, яка у 1594 р. отримала права університету і право присвоювати вчені ступені докторів філософії, права і медицини. У 1784 р. академія була закрита австрійським урядом і було відкрито університет у м. Львів. Проте це були невеличкі острівці культури, а більшу частину населення обслуговували знахарі, кровопускачі, ковалі, коновали [5, с. 63–74].

Важливою історичною віхою розвитку державного управління ветеринарною медициною є в Україні козацький період. Національно-визвольна війна проти польського панування (1648–1654 рр.) з'явилася спробою українського народу самостійно вирішувати власну державну долю. Основною рушійною силою в цей час стала Запорізька Січ, організована за самостійним почином козаків. Поява козацтва сприяла піднесенню релігійного і культурного життя в Україні.

Запорізька Січ складалася з 38 військових куренів, очолюваних отаманами (власне Січ), та в різні часи 5-8 територіальних паланок, керівництво якими здійснювали полковники. Органи управління Запорізької Січі стали основою для формування системи місцевої влади, територіального устрою Козацької держави Богдана Хмельницького (близько 1595–1657 рр.) та його спадкоємців, а сама гетьманська держава обере для себе офіційну назву – Військо Запорізьке.

Успадкований від Запорізької Січі адміністративно-територіальний устрій став у Козацькій державі логічним продовженням вічових традицій Київської Русі. Полки і сотні вважалися не тільки військовими, але й адміністративними одиницями, а полковники і сотники, як і сам гетьман, були одночасно й бойовими командирами, і цивільними адміністраторами. У Козацькій державі всі урядники – від гетьмана до представника сотенної старшини – формально обиралися самими козаками, хоча вже при Богдані Хмельницькому реальна виборність фактично була відсутньою [2].

Слабкість Козацької держави, а потім і її падіння були пов'язані, по-перше, із внутрішнім розколом в українському суспільстві і козацькій старшині, що привело до збройної боротьби між прихильниками російської, польської та турецької орієнтацій; по-друге, із втручанням зовнішніх сил у внутрішні справи України, – саме внутрішня слабкість української держави дозволила Росії, Польщі та Турецькій імперії доволно ділити українські землі (панування останньої в українських землях було короткочасним і не залишило помітних слідів поза межами Криму).

У Російській частині України царський уряд впродовж ста років визнавав вкрай обмежену українську автономію – так звану Гетьманщину на чолі з гетьманом, що затверджувався на посаді царем, та його адміністрацією (старшиною).

Період лікувальної справи козацької доби (XVI–XVII ст.) відзначився офіційним введенням ветеринарних фахівців до реєстру військово-адміністративної системи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Результати проведеного дослідження доводять, що вище розглянуті історичні періоди (від Київської Русі до закінчення Козацької доби) відображають про-

цес формування передумов виникнення державного управління у галузі ветеринарної медицини у зв'язку з відсутністю:

- сучасних форм державності;
- структурних утворень (організацій) з питань ветеринарної медицини та правових основ для їх діяльності;
- функцій, які б виконувались ветеринарними фахівцями і які можна було б віднести до державно-управлінських (крім лікувальної роботи);
- професії ветеринарного лікаря (ветеринарні фахівці займали посади споріднених ветеринарному фаху спеціальностей: князівські конюхи – у часи Київської Русі, військовий скотар – у Запорізькому війську).

До основних історичних здобутків (таблиця) з точки зору їх цінності для розвитку ветеринарної медицини як галузі у період, що аналізується, слід віднести формування передумов для виникнення професії ветеринарного лікаря; узаконення споріднених спеціальностей, які пізніше стали основою для становлення фаху ветеринарного лікаря, запозичення у інших народів прогресивного досвіду лікування і догляду за тваринами, створення університетів, в яких було започатковано підготовку фахівців лікувальної справи, офіційне введення ветеринарних фахівців до реєстру військово-адміністративної системи.

Таблиця

Характеристика історичних здобутків періоду
з точки зору їх цінності для розвитку ветеринарної медицини

№ з/п	Назва історичного періоду	Основні досягнення
1	Київська Русь (XI–XII ст.)	Легітимізація споріднених спеціальностей (князівські конюхи, вівчарі), які пізніше стали основою для становлення фаху ветеринарного лікаря
2	Татаро-монгольський період (XIII–XIV-ст.)	Запозичення досвіду лікування і догляду за тваринами
3	Литовсько-польський період (середина XIV ст. – середина XVII ст.)	Створення університетів (Прага, Краков), в яких було започатковано підготовку фахівців лікувальної ветеринарної справи
4	Козацький період (XVI–XVII ст.)	Офіційне введення ветеринарних фахівців до реєстру військово-адміністративної системи (військовий скотар)

Таким чином, у період з XI по XVII ст. на території українських земель відбувався поступовий розвиток лікувальної ветеринарної справи і формувались передумови для виникнення професії ветеринарного лікаря. Що стосується державного управління ветеринарною медициною, то впродовж цього часу сформувались також передумови для його виникнення, що підтверджується відсутністю структурних утворень ветеринарного профілю (органів державного управління ветеринарною медициною, організацій, призначених для лікування тварин), управлінських функцій, правових основ діяльності ветеринарних лікарів. Власне професії лікаря ветеринарної медицини в ті часи ще не існувало. У зв'язку з цим даний історичний етап, який включає періоди Київської Русі, татаро-монгольської навали, Литовсько-польського панування та Козацької доби, доцільно вважати етапом формування передумов для виникнення державного управління у галузі ветеринарної медицини в Україні.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на визначення історичних тенденцій, традиційно ефективних підходів, позитивних і негативних аспектів історичного досвіду державного управління ветеринарною медициною в Україні з метою їх подальшого раціонального використання в сучасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Дідок Ю. В. Історичні аспекти державного управління ветеринарною медициною на території українських земель у період кінця 19 – початку 20 століття. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України* / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2015. Вип. 1. С. 17–28.
2. Теорія та історія державного управління: навч. посіб. / Г. С. Одінцева, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхова та ін. Київ: Вид. дім “Професіонал”, 2008. 288 с.
3. Одінцева Г. С., Чабанова Ю. В. Історичні аспекти розвитку державного управління ветеринарною медициною за часів перебування України у складі СРСР. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. праць. Харків: Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2007. № 1 (31). С. 32–41.
4. Довгань В. І. Державне управління в галузі ветеринарної медицини: теорія та практика: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 388 с.
5. Вербицький П. І., Достоєвський П. П., Рудик С. К. Історія ветеринарної медицини України. Київ: Ветінформ, 2002. 384 с.
6. Достоєвський П., Хоменко В. Етапи реформування та становлення державної ветеринарної медицини України. *Ветеринарна медицина України*. 2001. № 8. С. 8–11.
7. Служение ветеринарной науке: [страницы истории ИЭКВМ. 1922–2001 гг.] / под ред. П. П. Фукс, А. Н. Головки. Харьков: Золотые страницы, 2001. Ч. 1. 364 с.

Надійшла до редколегії 22.03.2018 р.